

Syskonbarns ställning i ärenden om godmanskap och förvaltarskap

Av hovrättsassessorn VANJA DUNÅS¹

Vi lever allt längre. En naturlig följd av det är att antalet personer i behov av godmanskap eller förvaltarskap kommer att öka. Eftersom både godmanskap och förvaltarskap är hjälpinsatser som anordnas efter ansökan är frågan om vem som är behörig sökande av stor betydelse. Svea hovrätt har nyligen berört frågan om den enskildes syskonbarn ska ha rätt att ansöka om godmanskap. I artikeln behandlas vilka — om några — slutsatser som kan dras av avgörandet och varför goda skäl talar för att syskonbarn ska ha sådan behörighet, trots att lagförarbetena förespråkar en annan ordning.

1 Bakgrund

Godmanskap och förvaltarskap beslutas av tingsrätten som första instans. Förutsättningarna för anordnande framgår av 11 kap. föräldrabalken. Godmanskap förutsätter att personen som ärendet gäller (den enskilde) behöver hjälp med att bevaka sin rätt, förvalta sin egendom eller sörja för sin person på grund av sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller annat liknande förhållande. Det krävs också att den enskilde samtycker till insatsen, alternativt är i ett sådant skick att denne inte kan samtycka.² Förvaltarskap förutsätter att personen som ärendet gäller är ur stånd att vårda sig själv eller sin egendom samt att det inte är möjligt att tillgodose dennes hjälpbehov genom att anordna godmanskap eller på något annat mindre ingripande sätt. (Se 11 kap. 4 och 7 §§ föräldrabalken.) Den främsta skillnaden mellan godmanskap och förvaltarskap är att förvaltarskap medför att den enskilde, med vissa undantag, förlorar sin rättshandlingsförmåga.³ Förvaltarskap är således mycket ingripande, men kan också vara det enda sättet att skydda en person från att vidta skadliga rättshandlingar.

Fullmakter är ett vanligt alternativ till godmanskap respektive förvaltarskap. En ny fullmakt kan ställas ut, alternativt kan en tidigare utställd

¹ Hovrättsassessor vid Svea hovrätt, f.n. verksam som rättssakkunnig i Statsrådsberedningen. Författaren har deltagit vid avfattandet av både Svea hovrätts beslut den 3 juli 2020 i ÖÅ 3433-19 (som föredragande) och Svea hovrätts beslut den 20 mars 2023 i Å 15539-22 (som beslutande), som behandlas i den kommande framställningen.

² Förutsättningarna för anordnande av godmanskap och förvaltarskap behandlas närmare nedan. Se också Fridström Montoya, HD om godmansförutsättningar — ett steg fram, två tillbaka och ett snedsteg, SvJT 2022 s. 735, för en mer grundlig genomgång av förutsättningarna för att anordna godmanskap.

³ Se 11 kap. 8 § föräldrabalken, 12 kap. 2 § tredje stycket föräldrabalken samt NJA 2020 s. 179.

framtidfullmakt bedömas ha trätt i kraft.⁴ En person som har behov av hjälpinsatser är dock inte sällan i ett sådant skick att denne inte längre kan ställa ut en giltig fullmakt. Det är heller inte ovanligt att personen som behöver hjälp inte har någon anhörig som kan eller vill vara fullmaktstagare.

Ett annat alternativ är att den enskildes anhöriga agerar med stöd av anhörigbehörigheten som regleras i 17 kap. föräldrabalken. Bestämmelserna föreskriver att den enskildes anhöriga är behöriga att vidta ordinära rättshandlingar med anknytning till den enskildes dagliga livsföring om det är uppenbart att denne på grund av sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller något liknande förhållande inte längre har förmåga att ha hand om sina ekonomiska angelägenheter. Det krävs inte något särskilt beslut från domstol eller någon annan instans för att behörigheten ska träda i kraft. Kapitlet innehåller särskilda bestämmelser om skadeståndsskyldighet — både gentemot den enskilde och gentemot tredje man — om en anhörig överskrider sin behörighet eller på annat sätt orsakar skada. En praktisk svårighet med reglerna om anhörigbehörighet är dock att banker och andra aktörer erfarenhetsmässigt inte alltid godtar ett påstående om att sådan behörighet föreligger. En anhörig som vill rättshandla med stöd av anhörigbehörigheten har att visa både att den anhörige är närmast anhörig (närmare om detta nedan) och att det är uppenbart att den enskilde inte klarar av att sköta sin ekonomi. Behörigheten är dessutom begränsad till den dagliga livsföringen, vilket innebär att en anhörig inte med stöd av sin anhörigbehörighet kan hjälpa till med att t.ex. sälja en bostad, vilket är en fråga som ofta aktualiseras.

Ovanstående innebär att varken fullmakter eller anhörigbehörigheten är fullgoda alternativ till godmanskap respektive förvaltarskap. Frågan om vem som kan vara behörig att inleda ett godmanskaps- respektive förvaltarskapsärende har därför stor praktisk betydelse.

2 Ansökningsförfarandet, närmaste släktingar och andra närstående

Om den enskilde har fyllt 16 år är denne själv behörig att ansöka om att godmanskap eller förvaltarskap ska anordnas. Om den enskilde redan har god man är den gode mannen behörig att ansöka om att godmanskapet ska omvandlas till ett förvaltarskap. Övriga behöriga sökanden är den enskildes förmyndare, make eller sambo och närmaste släktingar, samt överförmyndarnämnden i kommunen där den enskilde är folkbokförd. Samma krets är också behörig att ansöka om att ett godmanskap eller förvaltarskap ska upphöra eller att någon annan ska förordnas för uppdraget. (Se 11 kap. 15 § första och andra stycket samt 21 § föräldrabalken.) Rätten ska också självmant ta upp frågor om godmanskap eller förvaltarskap när det finns anledning till

⁴ Det sistnämnda kräver inte något beslut från domstol eller någon annan instans, se 9 § lagen (2017:310) om framtidfullmakt.

det, vilket dock sker mycket sällan i praktiken (se bl.a. 11 kap. 15 § tredje stycket föräldrabalken).

I lagförarbetena definieras begreppet ”närmaste släktingar” som att det omfattar bröstarvingar, föräldrar och syskon.⁵ Uppräkningen av behöriga släktingar måste, rent språkligt, uppfattas som uttömmande och inte exemplifierande. En sådan tolkning är också förenlig med vad som förespråkas i doktrin: att begreppet närmaste släktingar syftar på bröstarvingar, föräldrar och syskon samt att mer avlägsna släktingar *inte* är behöriga att ansöka även när den enskilde saknar närmare släktingar.⁶ Ytterligare stöd för detta finns i ett äldre avgörande från Högsta domstolen om omyndighetsförklaring — vilket närmast får likställas med förvaltarekap. I avgörandet slog Högsta domstolen fast att kusiner inte kunde anses vara behöriga sökande.⁷ Det finns dock inget krav på att sökanden måste vara den som i släktskaphänseende står den hjälpbehövande allra närmast — alla personer som omfattas av kretsen är behöriga att söka oberoende av om det finns andra personer som står den enskilde närmare.

Under handläggningen ska rätten inhämta yttranden från bl.a. den enskildes make eller sambo och barn, om det inte är obehövt. Om det behövs ska också yttranden inhämtas från andra närstående (se 11 kap. 16 § andra stycket föräldrabalken).⁸ I lagförarbetena omnämns syskonbarn särskilt som personer vars synpunkter kan bli aktuella att inhämta i egenskap av ”andra närstående”. Inga andra släktingar omnämns.⁹

Sammanfattningsvis intar således syskonbarn en särställning i dessa ärenden på så sätt att lagstiftaren särskilt omnämner dem i fråga om vilkas synpunkter det kan aktuellt att inhämta under ärendets handläggning. Hos förvaltningsdomstolarna har också syskonbarn getts rätt till insyn i förvaltningen av anordnade godmanskap.¹⁰ Enligt lagförarbetena och uppfattningen i doktrin är de dock inte själva behöriga att initiera ett ärende.

3 Syskonbarns ställning enligt övrig familjerättslig lagstiftning

Anhörighetsbehörigheten enligt 17 kap. föräldrabalken gäller i tur och ordning för make eller sambo, barn, barnbarn, föräldrar, syskon och syskonbarn (se 17 kap. 2 § ärvdabalken). Den enskildes syskonbarn är således behöriga att rättshandla å dennes vägnar förutsatt att det inte finns någon annan som är villig att göra det och som räknas upp tidigare i bestämmelsen (eftersom syskonbarn är nummer fem i tur-

⁵ Se prop. 1987/88:124 s. 175.

⁶ Se Holmgård, God man, förvaltare och förmyndare — Domstolarnas handläggning. Juno version 2, publicerad digitalt år 2020, s. 58.

⁷ Se NJA 1971 s. 191.

⁸ Rätten kan dock som huvudregel utgå från att personerna inte har något att anföra i ärendet om de inte yttrar sig trots föreläggande därom, se prop. 1987/88:124 s. 176.

⁹ Se prop. 1987/88:124 s. 176.

¹⁰ Se HFD 2013 ref 73.

ordningen). Att en anhörig är behörig att företräda den enskilda innebär inte att den är skyldig att göra det. Om flera anhöriga är behöriga samtidigt, t.ex. den enskildes tre barn, bör de som utgångspunkt företräda den enskilde gemensamt. Kan de inte enas om hur uppdraget ska utföras får hjälpbehovet tillgodoses på annat sätt, t.ex. inom ramen för ett godmanskap.¹¹

En jämförelse av anhörigbehörigheten i förhållande till reglerna om arvsrätt visar att anhörigbehörigheten och dess turordning speglar reglerna om vilka släktingar som är arvsberättigade, med undantag för att föräldrars syskon samt farföräldrar och morföräldrar har rätt att ta arvet men inte att rättshandla (se 2 kap. 1–4 §§ och 3 kap. 1 § ärvdabalken, jfr 17 kap. 2 § föräldrabalken). Syskonbarn är alltså behöriga att arva under förutsättning att det inte finns någon annan som är behörig att göra detta och som går före (syskonbarn är nummer fem i turordningen även enligt denna lagstiftning). Kusiner, som alltså inte heller är behöriga sökande i ärenden om omyndigförklarande, faller utanför kretsen av behöriga arvingar.

Anhörigbehörigheten infördes den 1 juli 2017, det vill säga efter förarbetsuttalandena om hur begreppet närmaste släktingar ska tolkas vid ansökan om anordnande av godmanskap respektive förvaltarskap. I det ursprungliga lagförslaget omfattades inte syskonbarn. Lagrådet (och Skara kommun) uppmärksammade detta under ärendets beredning och påpekade att syskonbarn, liksom syskon, tillhör den arvsklass som näst efter bröstarvingar är arvingar. Regeringen kommenterade frågan med att konstatera att kretsen av behöriga anhöriga måste avgränsas på något sätt och att detta lämpligen bör ske med utgångspunkt i vilka anhöriga som i allmänhet får anses stå den enskilde närmast och därmed är de som i första hand är beredda att bistå denne när behov uppstår. Även om detta inte nödvändigtvis behöver motsvara kretsen av arvsberättigade fann regeringen inte anledning att ha en annan uppfattning än den som Lagrådet framfört — och införde syskonbarn i det slutliga lagförslaget.¹²

Det nu anförda innebär således att syskonbarn både är behöriga att ta arv samt att rättshandla med stöd av anhörigbehörigheten. Frågan om syskonbarns ställning har behandlats särskilt under lagstiftningsarbetet när anhörigbehörigheten infördes och det har bedömts vara motiverat att ge syskonbarn samma ställning på de bägge områdena.

4 Ny praxis från Svea hovrätt

Som redogjorts för ovan har uppfattningen att syskonbarn inte är behöriga sökanden i ärenden om anordnande av godmanskap och förvaltarskap stöd i både lagförarbetena och doktrin. I doktrin finns också uppfattningen att mer avlägsna släktingar inte är behöriga om den enskilde saknar närmare släktingar. Frågan har dock relativt

¹¹ Se prop. 2016/17:30 s. 92 samt Svea hovrätts beslut den 19 juni 2019 i ÖÅ 6462-19.

¹² Se prop. 2016/17:30 s. 91.

nyligen prövats av Svea hovrätt i två ärenden, med två olika utgångar. Inget av avgörandena har refererats.¹³

I det första ärendet hade överförmyndarnämnden ansökt om att godmanskap skulle anordnas för en kvinna (VS).¹⁴ Tingsrätten meddelade beslut utan att VS eller någon av hennes anhöriga fått tillfälle att yttra sig. Beslutet överklagades av både VS och hennes brorson (SL), som vid den tiden hjälpte VS med hennes ekonomi. Hovrätten meddelade prövningstillstånd för VS överklagande och återförvisade ärendet till tingsrätten. I skälen anförde hovrätten att utredningen visade att VS kunde uttrycka sin vilja och likaså höras muntligen.¹⁵ Det var därför ett grovt rättegångsfel att hennes åsikt inte hade inhämtats. Hovrätten konstaterade också att tingsrätten visserligen borde ha inhämtat ett yttrande från SL under handläggningen, men avvisade ändå SL:s överklagande. Hovrätten motiverade avvisningsbeslutet med att konstatera att beslut om att anordna godmanskap får överklagas av den som är behörig att ansöka om detsamma samt att syskonbarn till den ansökan avser inte ingår i den kretsen, med hänvisning till de lagförarbeten som omnämnts ovan.

I det senare ärendet hade en man (RS) ansökt om att anordna godmanskap för sin morbror (HD) samt begärt att själv förordnas som god man.¹⁶ Ansökan avslogs av tingsrätten med motiveringen att HD:s hjälpbehov skulle kunna tillgodoses på mindre ingripande sätt av RS, med stöd av dennes anhörigbehörighet. Tingsrätten uttalade sig inte i frågan om behörig sökande. Hovrätten beviljade prövningstillstånd — efter RS överklagande — och anordnade därefter godmanskap för HD. RS förordnades också som god man. Vad avsåg frågan om RS behörighet som sökande respektive klagande i ärendet konstaterade hovrätten att den huvudsakliga frågan i målet var om RS anhörigbehörighet innebar att HD saknade behov av godmanskap (dvs. om RS anhörigbehörighet var så vidsträckt att HD:s hjälpbehov kunde tillgodoses på ett mindre ingripande sätt än genom godmanskap). Mot den bakgrunden, och med beaktande av att RS såvitt framkommit var HD:s enda släkting, fann hovrätten att RS var behörig att ansöka om godmanskap för HD (liksom att överklaga tingsrättens beslut).¹⁷

5 Syskonbarn bör tillerkännas samma ställning inom hela familjerättens område

Som konstaterats ovan förespråkar lagförarbetena att begreppet närmaste släktingar — som är styrande för kretsen behöriga sökanden i ärenden om godmanskap och förvaltare — innefattar bröst-

¹³ Svea hovrätts beslut den 3 juli 2020 i ÖÅ 3433-19 och Svea hovrätts beslut den 20 mars 2023 i ÖÅ 15539-22.

¹⁴ Svea hovrätts beslut den 3 juli 2020 i ÖÅ 3433-19.

¹⁵ Jfr Högsta domstolens beslut den 19 juni 2013 i Ö 1409-13.

¹⁶ Svea hovrätts beslut den 20 mars 2023 i Å 15539-22.

¹⁷ Jfr Holmgård – God man, förvaltare och förmyndare — Domstolarnas handläggning. Juno version 2, publicerad digitalt år 2020, s. 58.

arvingar, föräldrar och syskon. Det finns dock ett hovrättsavgörande som får uppfattas som att syskonbarn *i vart fall* bör kunna vara behöriga sökanden när den enskilde saknar närmare släktingar, men likaså ett annat avgörande från samma domstol som förespråkar motsatt uppfattning.

Svea hovrätts synsätt i det senare avgörandet — att syskonbarn i vart fall i vissa fall bör kunna vara behöriga att initiera ärenden — harmoniserar bäst med hur syskonbarn behandlas inom familjerätten i övrigt. Det framstår som rimligt att personer som är berättigade att ta arv också borde vara behöriga att skydda sin rätt genom att ansöka om stödinsatser för en släkting som av olika skäl inte klarar att sköta sig själv eller sin ekonomi. Likaså framstår det som rimligt att syskonbarn som har rättshandlat med stöd av sin anhörigbehörighet ska kunna initiera ett ärende för att utöka den behörigheten, alternativt att ansöka om att lämna över uppgiften till en utomstående person. Jag personligen förespråkar därför den mer vidsträckta tolkningen av begreppet närmaste släktingar, som i det senare hovrättsavgörandet.

En naturlig fråga att då ställa sig är om det finns behov av ny lagstiftning på området. Min uppfattning är att det inte gör det. Förarbeten har (och ska alltjämt) tillmätas en stor betydelse vid lagtolkningen. Det finns dock inget givet svar på hur stor betydelse de ska tillmätas.¹⁸ Som anförts ovan gjordes uttalandena om syskonbarns behörighet i ärenden om godmanskap och förvaltarskap innan anhörigbehörigheten instiftades. Vid de första förarbetsuttalandena (om godmanskap och förvaltarskap) fanns det aldrig anledning för lagstiftaren att fundera på knäckfrågan i det senaste avgörandet från Svea hovrätt — om gränsdragningen mellan anhörigbehörigheten och godmanskap. Jag menar därför att de första förarbetsuttalandena kan och bör läsas i ljuset av de senare. Goda skäl talar för att tolka de nu gällande reglerna på området utifrån tanken om att befästa syskonbarns familjerättsliga ställning och att anse syskonbarn behöriga att initiera ärenden om godmanskap och förvaltarskap. En sådan tolkning bör dessutom vara den som bäst speglar relationen som många personer, inte minst de utan egna barn, har till sina syskonbarn (eller hoppas att ha på ålderns höst). Tanken är inte heller helt främmande för lagstiftaren, som trots allt gett syskonbarn en viss särställning på området genom att behandla dem särskilt i frågan om vilka vars uppfattning kan behöva inhämtas såsom andra närstående till den enskilde.

Mot bakgrund av det ökande antalet ärenden på området, samt att det nu föreligger både motstridig praxis från Svea hovrätt samt en diskrepans mellan hovrättspraxis och lagförarbeten, hade det dock varit önskvärt om bestämmelserna sågs över, alternativt om frågan prövades av Högsta domstolen.

¹⁸ Se bl.a. Warnling Conradsson, Vad är rätt?, fjärde upplagan s. 69 f med däri gjorda hänvisningar.